

CARICE NA BIZANTSKOM NOVCU (489.–1453.)

Članak donosi podatke o bizantskim caricama koje su prikazivane na novcu. Portreti carica bili su važni svjedoci o tome kako su njihove slike slagali drugi u cilju prenošenja niza poruka za javnu upotrebu. Ove poruke su prenošene kombinacijom slike i teksta. Prikazi carica na bizantskom novcu bogat su izvor informacija o službenom predstavljanju carica i kako se njihov status tijekom vremena mijenjao. U većini slučajeva su prikazane kao supruge careva ili regentkinje u ime svojih maloljetnih sinova. Ipak, dvije carice koje su vladale samostalno, Irena i Teodora, za sobom su ostavile značajno nasljeđe. Njihovo političko i vjersko djelovanje dovelo je do velikih preokreta u Carstvu. Bez obzira na to kako su i koliko vladale, žene vladarice Bizantskog Carstva ostavile su neizbrisiv trag na novcu.

Jedno se vrijeme smatralo da proučavanje starog novca može malo doprinijeti tumačenju kulture, religije i povijesti antičkog i srednjovjekovnog svijeta. Više se pozornosti posvećivalo njegovoj ekonomskoj ulozi i estetskom izgledu. Suvremeni istraživači smatraju da je numizmatika važan pokazatelj zbivanja na svim društvenim poljima i interdisciplinarnе povezanosti brojne su poput novčića pronađenih tijekom povijesti. Novac je „simbol, vidljivi znak povijesti pojedinca i grupe, čiji smisao dolazi iz najskrovitije dubine društvenih struktura“.¹

Povijest Istočnog Rimskog Carstva (Bizant) (491.-1453.) duga je i velika. S numizmatičkog stanovišta ovo je vrlo bogato i zanimljivo razdoblje. Povijest bizantskog novčanog sustava započela je 498. god. novčanom reformom cara Anastazija I. (491.-518.)² u cilju poboljšanja ekonomskog života Istočnog Rimskog Carstva (Bizanta).³ On u optjecaj umjesto starog brončanog novca uvodi *folis* koji je imao vrijednost 40 numa, kao i novac manjih apoena. Vrijednost novca je označavana na reversu grčkim slovima: M – 40, K – 20, I – 10, E – 5 i B – 2 numa.⁴

Kao i u drugim tradicionalnim društvima i Bizant je bio svijet muškaraca. Od žena se očekivalo da osiguraju potomstvo i ostanu u sjeni svojih muževa.⁵ I pored toga, pojava žena carica na novcu bila je rijetka ali ne i nepoznata u bizantskom svijetu. Neke od njih su se uzdigle do političke moći i ostavile trajno svjedočanstvo na novcu kujući ga u svoje ime. Druge su vladale ravnopravno sa svojim muževima ili kao regentkinje za maloljetne sinove. Carice su imale pravo glasa u politici, vjeri i vojnim poslovima Carstva.

¹ Maurice Godelier, Marksizam i antropologija, Suvremena misao, Zagreb 1982, 243

² U radu su navedene godine vladanja careva.

³ Зоран Д. Симоновић, Новац и новчани систем Византије (491-610), Свен, Ниш, 2008, 17.

⁴ Philip Grierson, Byzantine Coinage, Dumbarton Oaks Library and Collection, Washington, D.C. 1999, 17-18.

⁵ Judith Bennett, Ruth Karras, Women, Gender, and Medieval Historians, u: Judith Bennett, Ruth Karras (ur.) Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe, Oxford University Press, Oxford, 2015, 2, 10.

Kovanice su bile idealno sredstvo da vladari brzo obznane svoj lik širom carstva, a i šire jer su korištene za plaćanje poreza, uvezene robe i stranih plaćanja. Za unutarnju upotrebu najčešće je to bio novac od bakra i u manjoj mjeri od srebra, a za inozemnu zlatni.⁶ Kovanice su izdavane pod strogim nadzorom carske vlasti. Ovo je omogućavalo značajnu kontrolu nad izgledom monete, a ni jedan car nije bio obavezan uključivati portrete svojih mlađih suvladara ili carice. U biti novac je bio osnovno sredstvo carske propagande. Prikazi koji se nalaze na njima – car, članovi njegove obitelji, Krist, anđeli, sveci i križ – širili su ideju da bizantska država postoji po božanskom pravu i pod božjom zaštitom. Portreti cara i carica nisu stvarni nego su idealizirani, kako bi prenijeli niz poruka za javnu upotrebu.⁷ Također je novac korišten kao moćno sredstvo za prenošenje poruke o dinastičkom legitimitetu i božanskom izvoru carskog prava na vladanje. Kao božjom milošću izabrani samodržac.⁸ Sve ove poruke prenošene pomoću novca su kombinacija riječi i slike. Mala površina metalne pločice novca primoravala je na jasnoću i preciznost.⁹

Tijekom cijelog razdoblja kovanja bizantskog novca na njemu je bila važna hijerarhijska struktura izražena pomoću niza pažljivo izabranih detalja.¹⁰ Svakako najznačajniji pokazatelj bio je položaj figure ili figura na aversu, prednjoj strani novčića, koji je važniji od druge strane, reversa.

Kada su u pitanju grupni portreti na novcu oni su se strogo pridržavali carskog protokola. Važnija osoba je uvijek stajala ili sjedila s desne strane manje važne osobe. Kada gledamo neki bizantski novčić na kojem su prikazane dvije figure važnija osoba je uvijek na lijevoj strani. Tako kada se prikazuju car i carica zajedno car je uvijek s naše lijeve strane. Kada se prikazuju tri osobe, najvažnija osoba je uvijek u sredini, desno s naše lijeve strane je druga po važnosti osoba, a najmanje važna je lijevo, s naše desne strane. Ukoliko je na novcu prikazan stari car, njegova supruga i sin on je u sredini, carica lijevo od njega s naše desne, a mladi car desno od njega. Na novcu je primjenjivano još jedno statusno obilježje. Starija i hijerarhijski značajnija osoba uvijek je nešto krupnija od ostalih figura. U kompozicijama kada se vladarski par prikazuje zajedno s Kristom car je s naše lijeve, a carica s naše desne strane. Ovaj princip rasporeda osoba na novcu bio je uobičajen u bizantskoj umjetnosti gdje je Bogorodica uvijek prikazivana s Kristove desne strane.¹¹

⁶ M. Grant, *Roman Imperial Money*, Thomas Nelson and Sons, London, 1954, 7-8.

⁷ R. J. A. Talbert, *The Senate of Imperial Rome*, Princeton University Press, Princeton, 1984, 379. Za izgled novca tijekom republikanskog Rima bio je odgovoran Senat. Početkom principata ta odgovornost prenesena je na cara. Posredstvom birokracije carska odgovornost je, vjerovatno, postojala i u Bizantu.

⁸ Elen Alverel, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, Filip Višnjić, Beograd, 1988,30

⁹ Regnar Hedlund, "... archived nothing worth of memory". *Coinage and authority in the Roman empire c. AD 260-295*. *Studia Numismatica Upsaliensia* 5, Uppsala Universitet, Uppsala, 2008, 23.

¹⁰ P. Grierson and M. Mays, *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 1992, 73-8 ; P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection II*, 1-2, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 1968, 68-70. Dalje DOCH; P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection III*, 1-2, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 1973, 106-16, Dalje DOC III .

¹¹ Anne McClanan, *Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire*, Pelgrave Macmillan, New York, 2002, 74. Dalje u napomenama: *Macclanan*.

Car je mogao uskratiti ili odobriti prikazivanje na novcu nekog od članova njegove obitelji zbog niza osobnih ili političkih razloga.¹² Zbog ovih razloga prikazi na novcu mogu se promatrati kao barometar carskog statusa i autoriteta. One su ujedno i bogat izvor o službenom statusu carica u Bizantu. Ujedno, ovi prizori su i pokazatelj kako se njena uloga tijekom vremena mijenjala.

Može se reći da je razlog za pojavljivanje carica na novcu višeznačan. To mogu biti emotivni razlozi kao čast i poštovanje. Aktivna uloga carice u politici i njena moć u vlasti. Svakako najvažniji razlog što su se njihovi prikazi pojavljivali na novcu bio je taj što su Bizantinci u njima vidjeli jamstvo stabilnosti Carstva.

Prva carica čiji se prikaz pojavio na novcu poslije 498. godine je Elija Arijadna (oko 450.-umrla 515.).¹³ (SI. 1) Arijadna je bila kći istočnorimskog cara Lava I. i Verine. Prvo je bila udana za istočnorimskog cara Zenona (474.–491.).¹⁴ Godine 467. rodila je sina koji je nakratko bio car pod imenom Lav II. Kada je Lav II. umro u dobi od sedam godina 474. god., ubrzo poslije smrti svoga djeda Lava I., prijestolje je prešlo na njegovog oca Zenona, a njegova majka (kći Lava I.) Arijadna je uzdignuta u rang auguste. Smatra se da je novac s njenim imenom kovan u vrijeme vladavine njenog prvog muža Zenona.¹⁵ Poslije smrti Zenona 9. travnja 491. god. pod pritiskom javnog mnijenja, koje je tražilo „rimskog cara“, Arijadna se udala 20. svibnja za silentiara Anastazija.¹⁶ Povodom sklapanja ovog braka i proslave emitiran je zlatni solid koji je usko povezan s pitanjem nasljeđivanja. Na aversu je prikazan car u vojnoj uniformi dok je na reversu prikazan carski par uz Krista. Okolo je natpis FELICITAS NVBTTIS.¹⁷ Njen trostruko potvrđen status auguste, kao kći jednog cara, majka drugog i žena trećeg – davalo je legitimitet i njenom drugom mužu Anastaziju I. (491.-518.). Od 491. godine i kovanja ovog „bračnog solida“ više nije kovao novac na kojem je prikazana Arijadna (koja je umrla 515. god.).

Slika 1. Elija Arijadna, tremis, Konstantinopol, RIC 938, Sear 21569.

¹² Rasprava u Grierson, DOC III, 9.

¹³ Za carice se navode godine, ako se znaju, rođenja i smrti.

¹⁴ *Острогорски Георгије*, Историја Византије, Просвета, Београд, 1969, 81. Dalje u napomenama: *Острогорски*.

¹⁵ Philip Grierson, *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks Library and Collection, Washington, 1999, 44.

¹⁶ *Острогорски*, 83.

¹⁷ Zacos and Veglery, „Marriage solidi of the fifth century, 73-4; A. Bellinger; Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection: Anastasius I to Maurice 491-602, Dumbarton Oaks, Washington DC, 1966, 4, 1. Dalje Bellinger; Grierson and Mays, *Late Roman Coins*, 158.

Kada se novac s likom carica ponovo počeo kovati nakon smrti cara Justinijana 565. god. bio je prilično drugačiji od ranijih verzija. Prikaz carice ponovo se javlja za cara Justina II. (565.–578.) kada se na novcu pojavljuje njegova supruga Sofija (oko 530.–poslije 601.). Sve do 641. god. carica se nikad ne pojavljuje sama na novcu. Kada se pojavljuje, prikazuje se zajedno sa suprugom, ili je carski par prikazan zajedno na aversu ili se car pojavljuje na aversu, a carica na reversu. Postoji samo jedna iznimka a to su, *folis* i *polu-folis* kovani u Kartagi 572./3. god. za Justina II. i Sofiju. Na aversu je lik Justina II. i titula dok je na reversu prikazana Sofija.¹⁸ Carica nije prikazivana na zlatnom novcu. Njihova izdanja brončanog i na nekim srebrnim primjercima na kojima su prikazani kako zajedno sjede na prijestoljima su brojna i emitirana su tijekom cijele vladavine Justina II.¹⁹ (SI. 2) Carica Sofija je prva carica koja je prikazana na novcu kako drži *globus cruciger*. *Globus cruciger* uvijek se povezuje s prikazom vladara i apsolutne moći. Ovim simbolom se dodatno ističe činjenica da je Sofija imala puni status suvladara.²⁰ Ovo je došlo do izražaja posebno od 572. god. kako je Justin II. sve više poboljševao. Istu praksu dvostrukih carskih portreta nastavili su i nasljednici Justina II.

Slika 2. Justin II. i Sofija, polovina folisa, Konstantinopol, 569/70, DOC 48 var., MIB 44a-c

Tako je samo kovnica u Solunu 579. emitirala novčiće s prikazom Tiberija I. (578.–582.) i njegove žene Anastazije (lat. Aelia Anastasia).²¹ Na novcu koji se pojavio oko 578./579. god. prikazani su car i carica kako sjede na prijestoljima i svatko drži žezlo.

I Maurikije (582.–602.) koji je bio oženjen njihovom kćeri Konstantinom (oko 560.–oko 605.) nastavio je s praksom prikazivanja cara i carice kako sjede na prijestolju. Ovi novčići kovani su u Solunu.²² Interesantno je da se datirani dvostruki portreti ova dva cara javljaju na početku njihovih vladavina. Najvjerojatnije je da je pojavljivanje ovog novca na početku vladavine ovih careva bilo u cilju njihova promoviranja, bar u nekim dijelovima Carstva, a ne normalna pojava. I njihova ograničena upotreba upućuje na to

¹⁸ Bellinger, Catalogue I, 254-5.

¹⁹ Bellinger, Catalogue I, 204, pola srebrne silikve kovane u Konstantinopolu; 204-14, 226-31, 234-7, 243-5, 254-6 *folisi* kovani u Konstantinopolu, Nikomediji, Kiziku, Antiohiji, Kartagi; 214-17, 221-5, 231-3, 238-9, 245-7, 255, 257-6 *polu-folisa* kovani u Konstantinopolu, Solunu, Nikomediji, Kiziku, Antiohiji, Kartagi, Konstantini u Numidiji, *Rikuz*; 248-9, 255-6 dekanumiji kovani u Antiohiji, Kartagi.

²⁰ Macclanan, 176.

²¹ Bellinger, Catalogue I, 227 *polu-folis*

²² Bellinger, Catalogue I, 320, 373, *polu-folis*. Solunski novac kovan je 582./3. Primjerci koji su kovani u Herzonu ne mogu se precizno datirati: 373-4 *folis*, 374-5 pentanumij.

da su možda bila prigodna izdanja. U kovnici Herzon kovan je bakreni novac kod kojeg na aversu car i carica stoje. Na reversu je prikazan Teodozije, sin Maurikija, kako stoji i drži veliko žezlo s križem. Pored njega je oznaka vrijednosti. (SI. 3.)

Slika 3. Maurikije i Konstantina na aversu. Na reversu Teodozije i oznaka vrijednosti, folis, Herzon 584-602. DOC 303, MIB 157 a-b.

Uzurpator Foka (602.–610.), koji je 602. godine preuzeo prijestolje odmah je okrunio svoju suprugu Leoniciju (umrla 610.) i izdao bakreni novac sa zajedničkim portretima. Novac je iskovan u svim kovnicama Istočnog Rimskog Carstva i neke su nastavile s kovanjem do kraja vladavine Foke.²³ Pridržavajući se tradicije prikazivanja dvojnih portreta cara i carice na novcu Foka je vjerojatno pokušavao legalizirati svoj uspon na vlast. Na novcu Foke/Leonicije augusta je ponovo korištena za jačanje carske vlasti i dinastičkih pretenzija. (SI. 4.)

Slika 4. Foka i Leonicija, folis, Antiohija kao Theopolis, 605.-606., Sear 671, MIB 83b

Ova praksa nastavljena je i pod Heraklijem (610.–641.) koji je i sam uzurpirao prijestolje 610. godine. Poslije smrti svoje prve žene Eudokije (612.) car se oženio svojom nećakinjom Martinom (preminula poslije 641.).²⁴ Kao augusta ona se pojavljuje samo na brončanom novcu od 616. do 629. Godine. (SI. 5.) Izostanak pojavljivanja Martine poslije 629. god. uvjetovano je vjerojatno pokušajem monetarne reforme.²⁵

²³ Grierson, Catalogue II, 1, 147, 162-3, 176, 180, 186-8 folisi kovani u Konstantinopolu i Nikomediji 602-4; Kiziku 602-3, Antiohiji 602-9; 166-7, 174-5, 179, 184, 189-90 polu-folisi kovani u Konstantinopolu, Nikomediji, Kiziku 602-3, Solunu 603-5, Antiohiji 602-8; 190-91 dekanum kovan u Antiohiji 602-9.

²⁴ Ostrogorski, 127, Garland, 62.

²⁵ Grierson, Catalogue II, 1; 228; Lynda Garland, Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527/1204, Taylor&Francis e/Library, Oxfordshire, 2002. 63. Ona smatra da je Martina bila nepopularna u Carigradu i da je to uzrok njenog izostanka na novcu. Dalje: Garland.

Slika 5. Heraklije u sredini, sin i suvladar Heraklije Konstantin desno, a Martina lijevo od njega, folis, Konstantinopol, 624-625, Sear 806.

Nakon 629. god. na novcu gotovo stoljeće i pol nema prikaza carica. Novac s likom carice pojavit će se tek 780. god. poslije smrti Lava IV. (775.–780.), na novcu se javlja lik carice Irene (oko 751.–803.). Za života svoga muža njen lik se ne pojavljuje ni na jednom novcu. Međutim, kada je 780. god. postala regentkinja za svoga devetogodišnjeg sina Konstantina VI. (771.–prije 805.) s kojim je službeno dijelila prijestolje situacija se promijenila.²⁶ Novac s njenim i likom sina odmah se pojavljuju.²⁷

Slika 6. Konstantin VI. i Irena na rv. Lav III., Konstantin V. i Lav IV., solid, Konstantinopol, 790/792, DOC III 1, 340, Sear 1591

Došlo je i do promjene prikazivanja portreta, umjesto stojećih ili figura na prijestolju sada su to frontalni portreti i prikazivanje predaka na reversu.²⁸ Tijekom narednih deset godina na aversu novca pojavljuju se zajednički portreti na kojima oboje drže globus s križem (*globus cruciger*). Na reversu novca su prikazani obiteljski preci Konstantin V., Lav III. i Lav IV. (Sl. 6.). U duhu prakse ikonoklasne borbe ponovo se umjesto stojećih ili sjedećih prikaza vladara na novcu nalaze frontalna poprsja.²⁹ Kada je Konstantin VI. pokušao preuzeti vlast između 790. i 792. god. dolazi do male stilske promjene na novcu. Carica Irena je i dalje prikazivana na novcu, ali više ne drži znak najvišeg dostojanstva - kuglu s križem.³⁰ Očigledno je caričin autoritet i dalje bio veliki što nije dopuštalo uklanjanje njenog portreta s kovanica.

²⁶ Ostrogorski, 184.

²⁷ Grierson, Catalogue III, 1, 337-8.

²⁸ Grierson, Catalogue III, 1, 337-8.

²⁹ Grierson, Catalogue III, 1, 226-30, 232-4, 291-2, 294-5, 325-6, 337-8.

³⁰ Grierson, Catalogue III, 1, 338.

Slika 7. Konstantin VI. i Irena, solid, Konstantinopol, 792-797. DOC 3a, Sear 1594

Između 792. i 797. god. ponovo dolazi do promjena na novcu. Na aversu je sada prikazana Irena označena kao augusta dok je na reversu Konstantin VI. označen kao bazilej.³¹ (SI. 7.) Kada je Konstantin VI. 797. god. svrgnut i oslijepljen Irena je vladala sama sve dok i ona 802. god. nije svrgnuta.³²

Tijekom svoje samostalne vladavine kovala je u Konstantinopolu novac na kojem je na obje strane prikazan njen portret.³³ (SI. 8) Kao naglasak svoje dominantne vlasti carica nosi sve atribute carske moći. U jednoj ruci drži žezlo s križem dok joj je u drugoj *globus cruciger*. Nosi krunu s križem i pendilijama. Prikazana je kako nosi krunu sa zupcima što u bizantskoj ikonografiji uvijek označava vladajuću caricu. Na bizantskom novcu od 6.–11. st. carice su uvijek prikazane s ovakvom krunom.³⁴ Novina je da je carica odjevena u *loros* što još više naglašava njen status i moć. Tada se prvi put na bizantskom novcu pojavljuje titula *basilissa*. Upotreba titule *basilissa* tijekom njene samostalne vladavine pokazuje nam kako se putem kovanica može prenijeti poruka. Na novcu se više ne prikazuje kao carica, već kao pobožna vladarica.³⁵

Slika 8. Irena, solid, 797.–802., Konstantinopol, DOC III 1a,

³¹ Grierson, Catalogue III, 1, 338-9.

³² Garland, 2002, 89.

³³ Grierson, Catalogue III, 1,349, 1a-1c, 350, 3-4; Sear, 262, 1599; Garland, 87.

³⁴ И.В. Соколова, Монеты и печати в Византийского Херсона, Искусство, Ленинград, 1983, 45.

³⁵ Kakavas G. "Coins". Heaven & Earth Art of the Byzantium from Greek Collections. Ed: A. Drandaki, D. Papanikola-Bakirtzi, A. Tourta. Athens. 2013, 88

Teodora (oko 815.–poslije 867.), supruga cara Teofila (829.–842.), na novcu se javlja poslije njegove smrti 842. kao regentkinja (843.–856.) za maloljetnog sina Mihaela III. (840.–867.).³⁶ Prvi kovani novac njegove vladavine daje joj istaknuto mjesto. Teodora je vladala čvrstom rukom. Vratila je štovanje ikona.³⁷ Poslije njenog svrgavanja u državnoj je riznici ostalo 45 tona zlata.³⁸

Pored nje i Mihaela III. (842.–867.) na novcu je prikazana i njegova sestra Tekla (oko 822./23.–poslije 867.).³⁹ Ona je poslije smrti Teofila zajedno s majkom postala regentkinja mlađem bratu i kao takva se pojavljuje na novcu.⁴⁰ (SI. 9.) Prisustvo princeze Tekle zajedno s caricom Teodorom i prijestolonasljednikom Mihaelom III. navodi na to da je i Tekla također imala pravo riječi u poslovima carstva.⁴¹ Činjenica da Tekla nosi *loros* i da je prikazana nešto veća od svoga brata vjerojatno je caričin pokušaj legitimiranja moći svoje kćeri u slučaju da se nešto dogodi njenom sinu.

Slika 9. Teodora, Mihael III. i Tekla, solid, Konstantinopol, 842-846, DOC III 1, 1a-1f.

U vrijeme cara Teofila emitiran je i solid povodom krunidbe njegove tri starije kćeri. Na aversu je prikazan car, u sredini carica Teodora s njegove lijeve strane, a kći Tekla s desne. Na reversu su princeze Ana i Anastazija.⁴² Car ima krunu s tri križa. Nosi paludament dok su auguste odjevene u *lorose*. (SI. 10.) U Bizantskom Carstvu nije bilo neobično da se carevi prikazuju sa sinovima ili s vladarima. Neobičajan je i rijedak slučaj da je car prikazan sa svojim kćerima.

³⁶ Ostrogorski, 219.

³⁷ Garland, 128.

³⁸ A. C. Марфуни, История золота, Москва, Наука, 1987, 36.

³⁹ Garland, 102.

⁴⁰ DOC III 1a2, David R. Sear, Byzantine coins and their values, Seaby, London, 2000, 1686. Dalje Sear.

⁴¹ DOC III, 12

⁴² Garland, 99. Poznato je da je Teofil imao pet kćeri. Njegove kćeri Pulherija i Marija nisu prikazane. Smatra se da Pulherija na novcu nije prikazana jer nije bila još rođena ili nije dobila titulu auguste. Ostaje nejasno odsustvo najstarije kćeri Marije koja je ili umrla ili se udala.

Slika 10. Avers Teofil, Teodora i Tekla. Revers Ana i Anastazija, nomizma, DOC III.1, 428, 4; Sear 1656.

Eudokija Ingerina (oko 840.-882.) bila je ljubavnica cara Mihaela III. i kasnije se udala za Bazilija I. (867.-886.) i tako postala carica. Na novcu se pojavljuje zajedno s Bazilijem I. i njegovim sinom iz prvog braka i s vladarom Konstantinom koji je umro 879. godine.⁴³ (SI. 11) Tako se na solidu kovanom 868./879. god. na aversu nalazi poprsje Bazilija I. kako drži kuglu s križem, znakom najvišeg carskog dostojanstva. Na reversu se nalaze poprsja prijestolonasljednika Konstantina koji također drži kuglu s križem i Eudokija Ingerina sa skeptom.⁴⁴ Prikaz carice s carem na reversu vrlo je rijedak u praksi. Značajno je to da se ona pojavljuje kao jedina ženska figura od 600-te godine, a da nije bila regent ili samostalan vladar.⁴⁵ Neki znanstvenici vjeruju da je ovaj novac komemorativan s obzirom na to da je Konstantin umro 879., a Eudokija 882. godine.⁴⁶

Slika 11. Bazilije I., Eudokija i Konstantin, solid, Konstantinopol, 882, DOC III 2, 3.1-4, Sear 1703.

Prve tri četvrtine desetog stoljeća mogu se opisati kao razdoblje namjesništva careva koji su kratko vladali i mnogobrojnih uzurpacija. U to burno vrijeme Zoe Karbonopsina († poslije 919.) "ugljeno crnih očiju" poslije smrti Lava VI. (886.-912.) postala je regentkinja u ime svoga maloljetnog sina Konstantina VII. Porfirogeneta (913.-957.).⁴⁷ (SI. 12.) Ubrzo je protjerana s dvora na koji će se vratiti 914. god. i s kojeg će konačno

⁴³ *Острогорску*, 230.

⁴⁴ DOC 3, *Sear*, 1703.

⁴⁵ DOC III, II, kat. 3. 1-4.

⁴⁶ DOC III.II, 481.

⁴⁷ *Острогорску*, 254.

biti protjerana 920 .god. u samostan.⁴⁸ U vrijeme trajanja njenog regentstva kovano je nekoliko vrsta novca s njenim likom.⁴⁹ Na novcu je prikazana zajedno sa sinom kako između sebe drže križ. Mladi car je prikazan kako nosi paludament i krunu, a carica majka nosi *loros* i krunu s koje vise pendiliji. Činjenica da zajedno drže križ između sebe na simboličan način prikazuje njihovo zajedničko vladanje i njeno ponovno stjecanje vlasti na dvoru.

Slika 12. Konstantin VII. Porfirogenet i Zoe Karbonopsina, solid, Konstantinopol 914. DOC 2, Sear 1740

Pri kraju vladavine cara Konstantina VII. Porfirogeneta (913.-957.) postavljalo se pitanje nasljednika. Imao je tri kćeri od kojih je najstarija Eudokija bila u samostanu, a dvije mlađe Zoe (oko 978.-1050.) i Teodora (oko 980.-1056.) bile su, iako u godinama, neudate. Gotovo na smrtničkom odru udao je 1028. god. Zou za carigradskog eparha Romana Argira.⁵⁰ Tri dana zatim, poslije smrti Konstantina VII. on je stupio na prijestolje kao Roman III. Argir (1028.-1034.). Ubrzo je došlo do neslaganja u braku pa je car čak uskratio i novčana sredstva carici.⁵¹ Stara carica se nije dala lako eliminirati. Iznenada car Roman III. je 11. travnja 1074. god. umro. Istog dana carica se udala za svog mladog ljubavnika i ovaj se popeo na prijestolje kao Mihael IV. Kalafat (1034.-1041.).⁵² Kada je Mihael IV. u prosincu 1041. umro naslijedio ga je sinovac Mihael V. (1041.-1042.), koji je nedugo prije toga proglašen za cara i prijestolonasljednika.⁵³ Budući da je poslao caricu Zoe u samostan protiv njega se pobunilo plemstvo i građani Carigrada. Mihael V. zbačen je s prijestolja i oslijepjen (20. travnja 1042.). Odlučeno je da Zoa i njena sestra Teodora, kao predstavnice makedonske dinastije, vladaju zajedno.⁵⁴

⁴⁸ Garland, 114, Ostrogorski, 256.

⁴⁹ DOC III.II, kat. 1-2,2.

⁵⁰ Ostrogorski, 305.

⁵¹ Ostrogorski, 307.

⁵² Ostrogorski, 308.

⁵³ Ostrogorski, 310.

⁵⁴ Ostrogorski, 310.

Slika 13. Zoe i Teodora, histamenon nomizma, DOC III,2, 1; Sear 1827

Tijekom zajedničke vladavine Zoe i Teodore između travnja i lipnja 1042. god. u Carigradu je kovana samo jedna vrsta histamenona.⁵⁵ (Sl. 13.) Na prednjoj strani histamenona nalazi se prikaz Djevice Marije. Na reversu novca obje carice nose *loros*, zupčaste krune s pendilijama. Između sebe drže labarum. Zoino ime je prvo u natpisu. Zoe je lijevo, a njezina ruka kojom drži labarum je na vrhu. Sve ovo ukazuje na njeno primarno mjesto u hijerarhiji vlasti. Ovo je prvi put da carica drži labarum koji je ponovno postao popularan krajem 9. st. kao dio carske ikonografije.⁵⁶ Kako je ova zajednička vladavina trajala vrlo kratko, samo nekoliko tjedana, primjerci ovog novca su rijetki.⁵⁷

Nakon dva mjeseca međusobnog nepovjerenja Zoe se udala za Konstantina IX. Monomaha (1042.-1055.) koji je tada preuzeo vlast. Kada je Konstantin IX. umro 11. siječnja 1055. god., a i njena sestra Zoe (1050.) prije toga, vlast je još jednom preuzela Teodora (1055.-1056.).⁵⁸ Imala je 75 godina. Bila je jedini preživjeli član slavne makedonske dinastije koju je utemeljio Bazilije I.⁵⁹ Nakon Irene (797.-802.) Teodora je bila druga carica koja je samostalno vladala. Više od godine dana stara carica je vladala čvrstom rukom za razliku od slabih careva koji su joj prethodili. Tijekom njene samostalne vladavine kovane su tri vrste novca. Na zlatnim histamenonima i tetarteronima nosi titulu *auguste*, a na milijarenzama titulu *despina*.⁶⁰ Na histamenonima na aversu je Isus Krist koji drži evanđelje. Na naličju novca prikazana je Teodora s krunom i *lorosom* dok s njene lijeve strane stoji Djevice Marija koja nosi palij i maforij. Između sebe drže labarum. (Sl. 14.) Položaj carice na lijevoj strani ukazuje na nadmoć Marije, ali i značaj carice koja je u njenom društvu. Moćan status carice naglašen je i prisustvom Isusa Krista, kralja nad kraljevima, na aversu.⁶¹ Kod druge vrste na aversu je poprjsje Krista koji drži evanđelje. Na reversu novca je poprjsje Teodore s krunom s privjescima. U

⁵⁵ DOC III.II, kat. 1.

⁵⁶ *Maria Parani*, *Reconstructing the Realitz of Images: Byzantone Material Cultture and Relčigious Iconography (11th – 15th Centuries)*, Brill, Leiden-Boston, 2003, 32-3.

⁵⁷ DOC III.II, kat. 1.

⁵⁸ *Ostrogorski*, 320.

⁵⁹ *Garland*, 156.

⁶⁰ *Grierson III*, 11; *Kakavas* 90

⁶¹ *Gittings, E.* "Histamenon of the Empress Theodora". *Byzantine Women and Their World*. Ed: *I. Kalavrezou*. Yale University Press, 2003, 62.

desnoj ruci drži žezlo. Poslije kraće bolesti umrla je početkom kolovoza 1056. godine.⁶² Njenom smrću okončano je 189 godina vladavine makedonske dinastije.

Slika 14 . Teodora, histamenon nomizma, 1055.-1056., Konstantinopol, DOC III. 2, 1a-1d, Sear 1837.

Eudokija Makrembolitisa rođena oko 1024. god., bila je nećakinja moćnog patrijarha Carigrada Mihaela Kerularija (vladao 1043.-1058.).⁶³ Nešto prije 1050. god. ona se udala za aristokrata po imenu Konstantin Duka, kojeg je za nasljednika izabrao bolesni car Isaka I. Komnen (1057.-1059.). Kada se car odrekao prijestolja okrunjen je Konstantin X. Duka (1059.-1067.).⁶⁴ Prikazana je zajedno s carem na *milijarenzama*⁶⁵ i *folisima*.⁶⁶

Na reversu *milijarenze* dva su poprsja smještena ispod krakova križa dok je na aversu ispisan tekst u pet redova u kojem se spominje Eudokijino ime. Na *folisima* car i carica stoje i između sebe drže labarum.

Poslije smrti Konstantina X. Duke u svibnju 1067. god. Eudokija je vladala sedam mjeseci kao regentkinja svojih sinova Mihaela VII. (1071.-1078.), Andronika i Konstantina (umro 1081.).⁶⁷

I pored toga što je izjavila da se nikada neće ponovo udavati, 1. siječnja 1068. god. udala se za Romana IV. Diogena (1068.-1071). Na tetarteronima kovanim u ovom razdoblju na reversu su prikazani car i carica kako između sebe drže križ.⁶⁸ Ikonografija histamenona ima sasvim drukčiju ikonografiju. Na prednjoj strani u sredini stoji Mihael, s njegove lijeve strane stoji Konstantin, a s desne Andronik. Na drugoj strani u sredini je Krist na četvrtastom postamentu. On kruni cara koji je lijevo od njega dok je na desnoj strani carica Eudokija.⁶⁹ Poruka ovog novca je jasna. Isus daje vlast Eudokiji i njenom mužu Romanu.

Poslije Romanovog zarobljavanja u bitki kod Mancikerta 1071. god. uspostavljena je kratkotrajna zajednička vladavina Eudokije i njenog najstarijeg sina Mihaela VII. Ubrzo

⁶² Ostrogorski, 320.

⁶³ Ostrogorski, 319.

⁶⁴ Ostrogorski, 323.

⁶⁵ DOC III. 2, 4; Sear 1850.

⁶⁶ DOC III.2, 8.1-8.32; Sear 1853.

⁶⁷ Ostrogorski, 325.

⁶⁸ Sear 1861.

⁶⁹ DOC III,2, 1,1-2,9.

je carica majka zatvorena u samostan.⁷⁰ Na rijetkom novcu kovanom tijekom njenog regentstva, koji je blago konkavnog oblika, na aversu je prikazan Krist na prijestolju. Na reversu je prikazana Eudokija u sredini s njene lijeve strane stoji Mihael VII. dok je s desne strane Konstantin. Svatko od njih odjeven je u loros, ima pendilije i nosi krunu s križem na vrhu. Eudokija drži žezlo, a njeni sinovi kugle s križem (*globus cruciger*) i akakij.⁷¹ (SI. 15.) Na ovom novcu prikazana je Eudokija kao stvarni vlastodržac.

Slika 15. Eudokija, Mihael VII. i Konstantin, histamenon, DOC III 1, Sear 1857

Po ugledu na milijarenze na kojima su poprsja Konstantina X. Duke i Eudokija sa sličnom ikonografijom kovane su milijarenze na kojima su biste Marije od Alanije (oko 1050. † poslije 1103.) i njenog prvog muža Mihaela VII. Duke (1071.-1078.).⁷² Na tetarteronima su njihova poprsja. Između sebe drže dugačak križ. Po tradiciji car je na lijevoj strani novca i njegova ruka je iznad ruke carice.⁷³ Da bi stupio u rodbinske veze s obitelji Duka uzurpator Nikifor Votanijat (1078.-1081.) oženio se s Marijom, ženom svoga prethodnika na prijestolju Mihaela VII.⁷⁴ I on je kovao milijarenze sa svojim i Marijinim poprsjem ispod križa.⁷⁵

Posljednja carica koja se pojavljuje na bizantskom novcu je Ana Savojska (rođena oko 1306. - umrla oko 1365.). Ana Savojska posljednja je žena koja se pojavila na bizantskom novcu. Godine 1326. udala se za Andronika III. Paleologa (1328.-1341.), cara bizantske države koji je bio sveden na grad Carigrad i nekoliko otoka u primorju oko Egeja. Rodila je dvije kćeri i dva sina. Kada je Andronik iznenada umro 1341. god. Ana je postala regentkinja za svog devetogodišnjeg sina Ivana V. Paleologa (1341.-1391.).⁷⁶ Razdoblje njenog regentstva poklapa se s razdobljem katastrofalnog građanskog rata.⁷⁷ Tijekom trajanja njezinog regentstva (1341.-1347.) emitiran je novac čija je izrada bila vrlo loša. Zbog nepreciznog postavljanja kalupa natpisi su iskrivljeni i fragmentirani. Pločice novca često su napukle. Prikazi Ane i Ivana V. na aversu i Andronika III. koji kleči ispred Krista ništa nisu bolji. (SI. 16.)

⁷⁰ Ostrogorski, 326.

⁷¹ DOC 1; Sear, 1837.

⁷² DOC III.2, 6a.2-6c; Sear 1874.

⁷³ DOC III.2, 3.1-5d.2; Sear 1870.

⁷⁴ Ostrogorski 329.

⁷⁵ Sear 1886

⁷⁶ Ostrogorski, 475.

⁷⁷ Ostrogorski, 483-485.

Slika 16. Ivan V. Paleolog i Ana od Savoje, hiperperon, Konstantinopol, Sear 2466

Ovaj novac lijepo pokazuje u kakvoj se dubokoj i bezizlaznoj bijedi nalazilo nekada moćno Bizantsko Carstvo. Turci su osvojili cijeli Balkan. Njihov vazal postao je i Ivan V. Kraj Carstva koji će uslijediti 1453. godine polako ali neumitno se približavao.

Literatura

- Elen Alverel*, Politička ideologija Vizantijskog carstva, Filip Višnjić, Beograd, 1988.
- A. Bellinger*, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection: Anastasius I to Maurice 491-602, Dumbarton Oaks, Washington DC, 1966.
- Gittings, E.* "Histamenon of the Empress Theodora". Byzantine Women and Their World. Ed: I. Kalavrezou. Yale University Press, 2003.
- Regnar Hedlund*, "...archived nothing worth of memory". Coinage and authority in the Roman empire c. AD 260-295. Studia Numismatica Upsaliensia 5, UppsalaUniversitet, Uppsala, 2008.
- Judith Bennett, Ruth Karras*, Women, Gender, and Medieval Historians, u: *Judith Bennett, Ruth Karras* (ur.) Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Philip Grierson*, Byzantine Coinage, Dumbarton Oaks Library and Collection, Washington, D.C. 1999.
- Maurice Godelier*, Marksizam i antropologija, Suvremena misao, Zagreb 1982.
- P. Grierson and M. Mays*, Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 1992.
- P. Grierson*, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection II, 1-2, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 1968.
- P. Grierson*, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection III, 1-2, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 1973.
- M. Grant*, Roman Imperial Money, Thomas Nelson and Sons, London, 1954.
- Lynda Gerland*, Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527/1204, Taylor&Francis e/Library, Oxfordshire, 2002.
- Kakavas G.* "Coins". Heaven & Earth Art of the Byzantium from Greek Collections. Ed: A. Drandaki, D. Papanikola-Bakirtzi, A. Tourta, Athens, 2013, 84-92.

- Anne McClanan*, Representations of Early Byzantine Empresses: Image and Empire, Pelgrave Macmillan, New York, 2002.
- Maria Parani*, Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th – 15th Centuries), Brill, Leiden-Boston, 2003.
- David R. Sear*, Byzantine coins and their values, Seaby, London, 2000.
- R. J. A. Talbert*, The Senate of Imperial Rome, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- G. Zacos, A. Vegliery*, Marriage solidi of the fifth century, The Numismatic Circular, Vol. 68, London 1960.
- Wolfgang Hahn*, Moneta Imperii Byzantini, Volume 2: Von Justinus II. bis Phocas (565-610). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1973. U Tekstu MIB.
- Wolfgang Hahn*, Moneta Imperii Byzantini, Volume 3: Von Heraclius bis Leo III. (610-720). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1975.
- И.В. Соколова*, Монеты и печати Византийского Херсона, Искусство, Ленинград, 1983.
- A. С. Марфунин*, История золота, Москва, Наука, 1987.
- Георгије Острогорски*, Историја Византије, Просвета, Београд, 1969.
- Зоран Д. Симоновић*, Новац и новчани систем Византије (491-610), СВЕИ, Ниш, 2008.

Porijeklo slika

1. https://www.wildwinds.com/coins/ric/aelia_ariadne/RIC_0933a.jpg
2. <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Sophia&s=0&upcoming=0&results=100>
3. <https://www.wildwinds.com/coins/byz/maurice/sb0607.jpg>
4. <https://www.wildwinds.com/coins/byz/phocas/sb0671.jpg>
5. <https://www.ma-shops.com/an/item.php?id=4411>
6. <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=IRENE&s=0&upcoming=0&results=100>
7. <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=IRENE&s=0&upcoming=0&results=100>
8. <https://www.wildwinds.com/coins/byz/irene/sb1599.jpg>
9. <https://cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=202190#>
10. https://www.academia.edu/79716414/Portraits_of_power_the_representations_of_imperial_women_in_the_Byzantine_Empire
11. http://www.wildwinds.com/coins/byz/basil_I/i.html
12. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/85/Solidus_of_Constantine_VII_with_Zoe.jpg
13. <https://coins.labarum.info/en/catalog/798>
14. <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Theodora>
15. <https://www.wildwinds.com/coins/byz/eudocia/i.html>
16. <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Anna+of+Savoy&s=0&upcoming=0&results=100>